

ИГРЕ И ОБИЧАЈИ ИЗ БОСИЛЕГРАДСКОГ КРАЈИШТА

TRADITIONAL DANCES AND CUSTOMS OF BOSILEGRAD REGION

др Анђелија Ивков*, мр Милана Пашић*, Горан Ђурчић**

РЕЗИМЕ: За сваки крај, односно за свако говорно подручје карактеристични су одређени обичаји који су праћени песмом и игром. Босилеградско Крајиште налази се у југо-источном делу Србије веома близу Бугарске и Македонске границе. Управо положај овог краја условио је да се на релативно малом простору очувају обичаји и игре који су аутентични за овај крај.

Кључне речи: Крајиште, Босилеград, песме, игре, обичаји

ABSTRACT: In every region, there are special traditional custom events that are characterized by specific songs and dancing. Bosilegradsko Krajište is situated in southeastern part of Serbia in the vicinity of Bulgarian and Macedonian border. This specific regional setting contributed to conservation of authentic customs and dances.

Key words: Krajište, Bosilegrad, songs, dances, customs.

УВОД

Песма и игра су неизоставни елемент живота сваког народа. Кроз различите обичаје показани су карактер и особине посматраног народа, указано је на њихову културу и начин живљења.

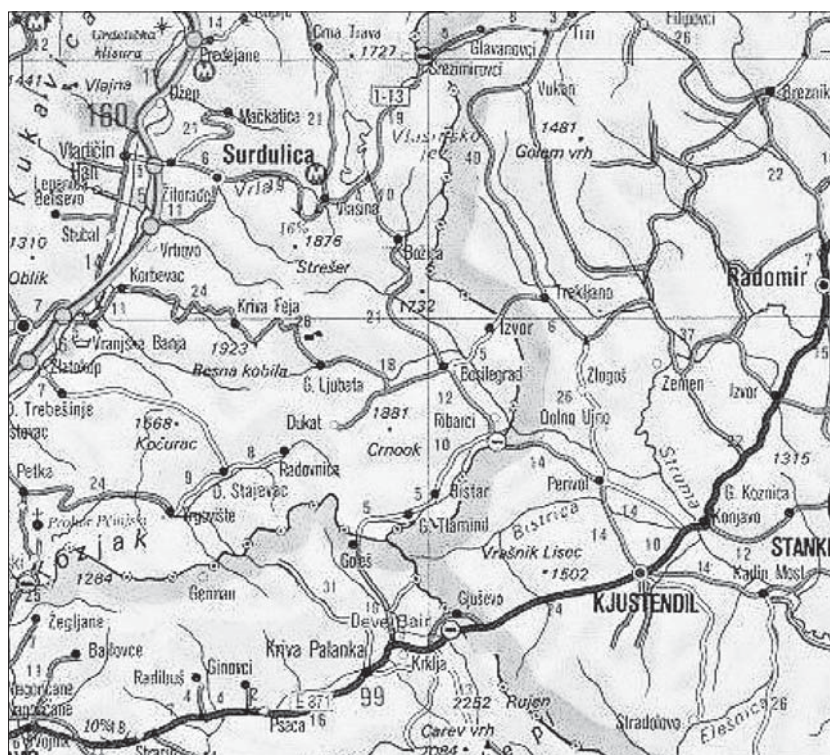
Морфолошке и географске особине Централно-балканске области, служиле су као „масовне пречаге” културним и историјским процесима. Учиниле су да етнички процеси и људске групе које насељавају мање доступне области, имају до извесне мере засебан развој од других група настањених у областима спајања и прожимања. Управо због те изолованости и неприступачности, сачувана је аутохтоност и архаичност етника народа који на тим просторима живе (Цвијић, 1922).

* Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.

** студент, ПМФ, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.

ПРОСТОРНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Део централног Балкана чини област Крајиште са својим административним центром у Босилграду. Ова област заузима територију омеђену врањском, ћустендилском, радомирском и лесковачком котлином, а простире се по огранцима Осогова настављајући преко Патарице и Стрешера до близу Реја. На северу се простире од Стрешера и развођа Струме према Врлој Реци и Власини. На западу граница иде до Врденика, Мркше и Црног Врха, а на југу престаје где почиње Ћустендилска котлина. На североистоку и истоку граница Крајишта је одређена као и према Ћустендилу самим тим што је Крајиште висока и планинска област, простором који се наставља котлинама и равницом. Планине ове области припадају групи родопских планина (Николић, 1912).

Karta 1. Босилеградско крајиште

Map 1. Bosilegrad region

Извор: www.autokarte.co.yu, Размер 1cm = 5km

Крајиште као предеона целина најјужнијег дела српског Шоплука, обухвата 36 села. Њена непроходност је утицала на заобилажење главне саобраћајне линије. С обзиром да се налази у развођу Мораве и Струме, где је извориште Врле Реке, Власине, Јарме и других река, ова област је отворена на више страна у правцу долина тих река.

ИСТОРИЈАТ ОБЛАСТИ

Крајиште није било предмет систематског научног истраживања, тако да не постоји тачан увид у културне слојеве и историјска збивања која су на овом простору постојала. Олакшавајућу околност у сагледавању културно-историјских процеса на овој територији представљају археолошка, антропогеографска и етнологска истраживања блиских области, на основу којих се може направити површна реконструкција (Гарашанин, 1973).

Први поуздани подаци о доскорашњим становницима на овим просторима одnose се на Ашане (Влаховић, 1979). Истражујући Крајиште и Власину установљено је њихово присуство где су долазили са стоком на испашу. Пошто су говорили грчки многи су мислили да су они Грци. Ашане су сматрали грцизираним староседеоцима балканског полуострва, уврштавајући их у припаднике старобалканског романизованог становништва Саракачана (Рогановић, 2000).

Најзначајније етничке промене догодиле су се почетком и крајем средњег века. Тада су отпочеле досељавањем Словена, а посебно крајем VI века инвазијом Бугара и завршиле се најездом Турака у XIV веку. Доласком Словена, они су асимилovali стариначка аутохтона племена Трачана и Илира односно Влаха, који су били мешавина Илира и Трачана са Римљанима (Дробњаковић, 1960).

Ова област је била под бугарском, српском и турском влашћу. Након Првог светског рата ова територија са административним центром у Босилеграду припада Краљевини Срба, Хрвата и Словена, а касније и Југославији. За време Другог светског рата, Крајиште је било под бугарском окупацијом, а након завршетка рата опет у склопу Југославије (Докмановић, 1990).

ПЕСМЕ И ОБИЧАЈИ ИЗ БОСИЛЕГРАДСКЕ ОКОЛИНЕ

Обредно-обичајна пракса започиње од Божићних поклада и траје до Белих поклада. У овом времену се одвијају многе ритуалне-мађијске радње, а нарочит печат су давале обредне поворке са израженом паганском симболиком. Први у низу опхода почиње уочи Св. Варваре (17. децембар) када се варило односно кувало семе кукуруза у које се стављала пшеница и разне житарице. На овај дан су се окупљале жене и прослављале своју „женску славу”. Уочи овог дана девојчице су се свечано облачиле и село обилазиле. У току хода застајале су испред сваке куће, отпевале песму која се изводила искључиво у оваквим приликама. Након отпеване песме следило је даривање у виду новца, хране и слаткиша. У песмама су се спомињали надолazeћи празници Савица (18. децембар) и Св. Никола (19. децембар):

*“Варвара, Бог Сава,
Свети, Свети Николо.
Јутра каже ден, Николден...”*

Појава женских поворки, као и њихова улога уопште у целом комплексу обичаја Балканских Словена у склопу новогодишњих-зимских обичаја, може се довести у везу са значајним остацима „материнске филијације”. Оне указују на првобитно порекло обичаја из аграрно-матријалне културе (Кулишић, 1979).

Почетак календарске године у Крајишту, барем када је реч о обредним радњама, подудар се са многим областима југоисточне Србије. Овај период обухвата од Нове године до православне Нове године. Домаћице у овом периоду хране живину у порожју (кружни простор направљен од конопца) и изговарају текст:

“Така, така, бабини пиленци... По пут одили, у скут носили...”

Оне верују да ће овом магијом спречити штеточине и грабљивице односно заштити живину од јастреба, лисице, орла,... (Радиновић, 1997).

Међу божићним празницима најкарактеристичнији су сеча бадњака и паљење бадњака. На Бадњи дан, рано ујутро домаћин одлази у шуму да сече бадњак. Пред сечење дрвета, он би се прекрстио и окренуо према истоку. Након сечења дрво би носио кући и секао га на неколико комада. Један комад је остајао у кући до Св. Јована (20. јануар). Сламу је домаћин уносио у кућу и простирао по соби и на њој су јели до трећег дана Божића. Народ повезује простирање сламе са рађањем Исуса Христа. Меси се безквасни хлеб у који се стаља златник. Трећег дана Божића слама се износила у воћњак где је газда везивао за родна дрва (шљиву, јабуку,...). Док је везује, домаћин би јој запретио изговарајући текст „... Ке родиш ли ... Ако не родиш, има да те сечем...” У неким селима слама се палила, а деца су прескакала ватру узвикујући: „Кол’ко мој глас, тол’ко на моја њива клас.” На Бадње вече домаћин је износио свећу, колач и чашу ракије у двориште изговарајући:

*“Облаче Цермане!
Каде си, да си, тука да си.
Да једеме, да пијеме,
Па преко година очи да си не видиме.”*

То је како кажу, да би се спречила грмљавина. Након тога домаћин пролива ракију, враћа се у кућу и говори:

„... На сека да јасно, на нас облачно...”

Следећи у низу зимског циклуса обичаја јесте извођење уочи Св. Василија (14. јануар). Учесници у поворци су мушкарци који се маскирају. Обавезни ликови су невеста, девер и подарци (то су људи који скупљају дарове). Остали чланови носе тојаге, штапове и гранчице, којима праве буку и наговештавају домаћинима да се приближавају његовој кући. Када дођу певају песме које се односе на благостање свих укућана, желећи им добро здравље, плодност стоке и њива.

*“Еј, домаћине, отварај
Сирова, сирова.
Да сте живи и здрави,
Господ да ви донесе све
Пуна кошара сас овци,
Пуна кошара сас говеда,
Жито да ви се роди...”
“Сирово, сирово!
Сретна Нова година!
Најсрећнији да сте,
Најбогатији да сте...”*

Ове игре се изводе много слободније и неvezано, у односу на игре у свадбама и на славама (Дробњаковић, 1960).

На сам дан Св. Василије у селу Г. Гламено забележене су две сировскарске игре које су извођене искључиво и само у овој прилици. То су *орка на пчеле* и *орка на човека*. Приликом прве игре, играчи су повезани тако што се држе за штапове образујући при том кружни облик и крећући се по кружној путањи док играју. Посматрајући начин играња, елементе и структуру игре, може се уочити постојање веома архаичних елемената, тим пре што се игре са оваквим мотивима, према мишљењу стручњака, убрајају у праве архетипове плеса (скакање, вишак физичке енергије, потреба за испољавањем емоција,...). Употреба штапа која на неки начин представља фалусни симбол, пре свега указује на посебан облик магије плодности. Приликом извођења ове игре, у играчки образац је укључен покрет тела приликом кога играчи чучну, а затим се нагло подижу држећи се сво време за штапове. Приликом спуштања-чучња играчи ногом меко додирују тло, на тај начин опонашају слетање пчеле, док им је тело у том тренутку згрчено. За разлику од прве игре, у другој игри извођачи се држе за појас задржавајући облик круга и кретање у десну страну. У току ове игре било је дозвољено да се и жене прикључе. Играчи би остављали штапове са стране, а само први играч је задржавао штап и држао га високо подигнутог. У свим овим поворкама и обредима, главно средство којим се саопштавају жеље јесте игра. Опход се завршавао заједничком гозбом и игром у кући једног од учесника (Милетић, 1986).

Постојала је још једна врста поворке која се звала „*цаламаре*”. Цаламарско оро у суштини и није била права орска игра, већ је више личило на некакву представу испуњену ласцивним радњама. Изводило се крај огњишта, а невеста постаје предмет разуздавних радњи: штипања, задизали су јој сукњу штаповиам и покушавали да је сруше на земљу. У овом обреду учесници су облачили стару одећу, огрнути кожусима, а на глави носе маске рогатих животиња. Око појаса носе окачена звона којима праве буку по селу. Обред се састојао од скакања и вике уз ударање звона, а пратили су их гајдаши, међутим није било прилике да се забележи свирка од буке. У неким деловима у околини оваква поворка је извођена и на Лазареву суботу (Врбицу), (Докмановић, 1990).

У периоду од Св. Трифуна (14. фебруара) па све до Поклада, већим празницима и недељом одржавале су се седељке. Тада су се изводиле *седећарске песме* најразличитијег садржаја, лирског и лирско-епског карактера, уз инструменталну пратњу или без ње. Разне песме су још певане приликом круђења кукуруза, прела, свадби па чак и на жетви (Николић, 1912).

Појава преношења зимског обреда *коледа* на Ускрс није честа, али није сасвим и неуобичајена, са том разликом што су носиоци овог обреда углавном жене. Ова разлика је битна јер се сматрало да су песме и обред припадали женама, дакле из времена матријалата, што несумњиво указује на архаичнији обред који је извођен у пролеће. Коледовање је било пренешено са Божића на Ускрс и представљало је секундарну појаву. Многи сматрају да је обичај коледа-маскираних поворки у зимском периоду, у ствари стари словенски обичај везан за зимски сунчев повратак, обичај земљорадничког карактера, коме су касније додате примесе римско-грчког обичаја новогодишњих честитки (Кулишић, 1979).

Обред звани *тодорица* се одржавао пред Лазареву суботу. На сам дан испред цркве су се скупљали коњаници са коњима и започињали трку по махали. Победник до-

бија право да коњем ушета у сваку кућу и добија поклоне, погачу за коња, а жито, паре и ракију за себе (Петровски, 1975).

У прошлости, на Лазареву суботу извођен је обред у којем су ишле лазарице обучене у свечане хаљине. Девојке приликом извођења стоје у полукругу, у облику младог Месеца, што симболизује обнављање живота, женске плодности, итд... Група се састоји од осам девојака, од којих шест певају, а две шетају. Подељене су у две групе, окренуте једне ка другима, стоје по три певачице пазећи да при том има довољно простора међу њима да би играчице могле да изводе своју игру. У групи певачица, у средини, стоји певачица која води и започиње песму, а друге две је прате. У тренутку када прва група заврши, друга започиње песму (Васић Оливера, лична комуникација).

Приликом истраживања није забележена ниједана мелодија, чак ни сећање да се некад певало док се ишло у цвеће уочи Ђурђевдана. Пошто је ово високи планински крај и становништво се углавном бави сточарством, а зна се да сточарски крајеви празнују овај празник као почетак сточарске године. Уочи Ђурђевдана, пре изласка сунца млади одлазе да беру цвеће од којег праве китку ђурђовданки за посебан венчић који ће ставити на котао и кроз који ће се обавити прва мужа. Изнад котла се налази колач ђеврек посебно спремљен за тај тренутак и прстен са венчања. Ове магијске радње се врше превентивно, да се не би обрало млеко у току летњег периода и да би заштитли стоку од евентуалних мађијања. Премуз се вршио нешто касније, у периоду од 20-26. маја. Неколико домаћина се окупи да би заједно обавили мужу. Сељаци тада одвајају музне овце и козе од јалових. Након муже на основу количине помуженог млека, прави се распоред бачијања (сточар који је имао највише млека први чува стоку најдужи временски период) (Николић, 1912).

У летњем периоду, у време суша, ишле су „додолице”. У овом обреду учествују девојчице обучене у беле хаљине окићене ливадским цвећем, а на глави су имале венчац од разног ливадског цвећа. Опис овог обреда у великој мери је изостављен из простог разлога што казивачи не памте најбоље многе детаље. Други разлог вероватно лежи у томе што је улогу носиоца овог обреда добила литија. Оне су играле и поливале се водом, што представља дозивање кишних капи, то јест падање кише. Након игре и песме пред кућом, додоле улазе у домаћинство где добијају дарове. Овај податак добија на тежини управо због чињенице што је у току временског периода од једне деценије, колико износи временска разлика истраживања, тако важан податак пао у заборав (Станчев 1992).

Литије су обред који је одржаван приликом сеоске славе. Литије иду око цркве три пута и тада се сече колач. Домаћин славе – кум дочекује госте и жели им добродошлицу. За ову прилику се обавезно коље јагње и гозба и игранке се одвијају у порти цркве. Сакупљањем летине завршава се летњи циклус обичаја. Неопходно је било да прва пожњевена руковет буде прихваћена од стране мале девојчице која је „чиста”. Руковет се даје домаћину, окићена цвећем, и она се чува до идуће године (Докмановић, 1984).

Један од најзначајнијих дана сваког појединца је свадба. Цео свадбени ритуал се у готово свим крајевима различито одржавао. Након што су се млади допали једно другом, младожења са родитељима и групом блиских рођака одлазе код девојке да се договоре око услова свадбе. Уочи венчања, младожењи се доноси жито као симбол, да им брачни живот пружи плодност у сваком смислу. Свадба се углавном обављала недељом. Суботом увече је отац или брат бријао младожењу на суво. Плели су

се венци код девојкине и младожењине куће. Када је осванула недеља, ујутро се кретало код младе. У кућу није могло да се уђе док се јабука не обори, уколико се не обори онда се уговарала цена за куповину младе. Уочи свадбе младожењини родитељи и најужа родбина, одлазе код младиних и носе им „мир” то јест погачу, гибаницу, киту цвећа, ракије, бело платно,... Након краћег задржавања „прекину мир” то јест нагоде се, ломе погачу и признају се „за пријатеље”. На белом платну су паре које узима девојка, и послужује их ракијом (Јанкотић, 1952).

Последњих деценија се *китка* изводи као солистичка или паровна игра, када се откупљује погача или китка, а термин играње китке се односи на играње двојице момака који стоје један наспрам другог и такмиче се ко ће узети киту цвећа постављену између њих. Победник је добијао право да игра са невестом или девојком око које се у ствари водила борба и такмичење (Јанкотић, 1952).

ЗАКЉУЧАК

Проучавање народа и народног живота код нас има релативно дугу традицију. Народни обичаји знак су за распознавање културног идентитета сваког народа. За сваку прилику или неприлику, за празнике и догађаје постоји безброј, обичаја који се разликују од краја до краја, а понекад су потпуно супротни један другом. Полако, али сигурно, наши обичаји падају у заборав. Брзим развојем друштва покретљивост становништва је подигнута на знатно виши ниво. Кретањем становника и њиховим мешањем и обичаји се мењају. Добијају нове карактеристике а у неким случајевима чак и ново значење. Крајиште као област на тремеђи Србије, Бугарске и Македоније много пута у последњих пар векова доживело је масовне миграције становника и то је довело до хетерогеног састава становништва и обичаја који су се са годинама мењали. Ове особине могу представљати главну вредност Крајишта и његово богатство, присуство бројних народа, особених и у много чему непоновљивих културних догађаја и обичаја (џаламаре, седећарске песме, коледа, тодорица, литије...) неопходно је чувати и учинити све да становници Крајишта своје обичаје и даље негују.

ЛИТЕРАТУРА

1. Влаховић П., 1979. Етнологија народа југославије – општи део, Етногенеза народа Југославије I део (скрипта), Београд.
2. Гарашанин М., 1973. Праисторија на тлу Србије I и II, Београд.
3. Докмановић Ј., 1990. Женске обредне песме за плодност у српском делу централно-балканског шоплука (област планине Горње Пчиње, Крајишта и Власине). Магистарски рад, Факултет музичке уметности, Београд.
4. Дробњаковић Б., 1960. Етнологија народа југославије, први део. Научна књига, Београд.
5. Јанкотић Д., 1952. Народне игре VII књига, Београд.
6. Кулишић Ш., 1979. Стара словенска религија у свијетлу нових истраживања посебно балканолошких, АНУ БиХ, Дјела књига LVI, центар за балканолошка истраживања, књига 3, Сарајево.

7. Малетић А., 1986. Књига о плесу, Загреб.
8. Николић Р., 1912. Крајиште и Власина, антропогеографска проучавања, Београд.
9. Петровски Б., 1975. Водичарските песни во македонското народно творештво. Македонски фолклор год.VIII бр.15-16, Скопје.
10. Радиновић Сања, 1997. Елементи макроструктуре заплањских обредно-обичајних песама у функцији зачараног кружног кретања. IV меѓународни симпозијум, Фолклор, Музика, Дело, ФМУ, Београд.
11. Рогановић Гордана, 2000. Музичке и орске традиције у Крајишту. Дипломски рад. Факултет музичке уметности, Београд.
12. Станчев В., 1992. Живот и народни обичаји повезани са празником Светог Ђорђа у босилеградском Крајишту, Врање.
13. Цвијић Јован, 1922. Балканско полуострво и јужнословенске земље. Књига прва, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд.